Educació humanística, educació per a la plenitud vital

Joan Manuel del Pozo

En memòria i homenatge a un educador íntegre i integrador, humà al servei de tots els humans, humanitzador en plenitud, Sebas Parra.

Preocupació per l' educació humanística

La preocupació dels humanistes per l'educació humanística és natural, com ho és la dels comerciants per la formació comercial o la dels futbolistes per la futbolística. Però segurament perquè es percep com a essencial -o referida a la naturalesa humana- i no funcional –o referida a alguna de tantes activitats operatives- comença a detectar-se una preocupació social que va més enllà dels cercles merament professionals d'historiadors, filòlegs o filòsofs; un reflex d'això és la invocació expressa de l'informe 2015 de la UNESCO sobre educació, *Repensar l'educació – Cap a un bé comú mundial*, que dedica un capítol principal literalment a la "Reafirmació de la visió humanista".

Sembla, doncs, que l'humanisme desperta interès més enllà de les seves "fronteres gremials" probablement per la percepció generalitzada del seu declivi davant l'empenta formidable que en la societat, en l'educació, en els mitjans de comunicació –arreu- desperta l'atractiu de la tecnologia; especialment, en els darrers temps, la de l'anomenada Intel·ligència Artificial. Se la considera no unànimement però sí majoritàriament aliena a la sensibilitat humanística –encara que això no la converteixi necessàriament en *inhumana*-. I amb el declivi de l'humanisme se suposa que entra també en crisi la rellevància del que s'anomenava "el fenomen humà"; la rellevància d'aquest fenomen humà postulava la centralitat, cultivada des del món clàssic grecoromà i revifada en les èpoques renaixentista i il·lustrada, d'uns valors que millorarien fins a fer excel·lent i plenament digna la condició humana: valors com un profund sentit de la llibertat, com el cultiu de les lletres i les arts, com el sentit ètic i el compromís polític del ciutadà, com una indefinible però perceptible elegància d'esperit i una forma de vida alhora activa i serena. Sembla que, amb l'oblit d'aquests valors, perilla la capacitat mateixa de gaudir de la nostra pròpia plenitud humana.

Transhumanisme i humanisme

En línia amb aquesta crisi del "fenomen humà" ja hi ha qui postula que hem entrat en una nova època, la del "transhumanisme", és a dir, que ens hem situat *més enllà* de l'humanisme. Un "més enllà de" que tant es pot llegir com "més amunt de" –el que seria una millora- com "fora de" –per tant, una pèrdua-: la interpretació més habitual d'aquest transhumanisme és la que considera que l'ésser humà està canviant i canviarà més encara per la influència de la tecnologia, sobretot de la intel·ligència artificial o de la robòtica, que ja han començat a envair la vida personal, productiva, social i fins i tot política, amb greus amenaces al sistema democràtic. És a dir, que hi haurà tota una *ortopèdia tecnològica* al servei dels humans que els farà o més humans encara o, si més no, *diferentment* humans o, per als més pessimistes, simplement *inhumans* o en tot cas una 'certa cosa' *alterhumanitzada,* pràcticament *deshumanitzada*. Aquest hipotètic *dèficit d' humanitat* expressat en qualsevol de les fórmules esmentades s' entén sempre necessàriament referit a un model d' ésser humà que es considera essencial o bàsic i que, per tant, és imprescindible per als humans. No hem de decidir les seves característiques, ni podríem, ara; però ens interessa constatar que, fins i tot per als més combatius contra l'humanisme clàssic en nom del progrés tecnològic, es conserva la paraula clau: "humanisme", certament alterada pel prefix *trans*-", però mantenint-se present. Com si es reconegués que hi ha alguna cosa de valor, realment irrenunciable, que cal preservar, sigui quin sigui el prefix que en cada moment històric ens convingui més (ara predomina el" *trans*-", però també apareix el" *post*– i no falten usos com "*neo*-", *super*-"o" *alter*-).

En darrer terme, la tecnologia la produeix l'ésser humà i, per poc coherent que sigui aquest humà, no hauria de voler que el seu producte –instrumental per definició- es torni contra el seu creador, que és qui defineix les finalitats valuoses de la seva existència, una de les quals semblaria necessari que fos la seva pròpia condició humana. En aquest joc de prefixos suposadament transformadors hi ha una qüestió latent molt important: quan diem "transhumanisme "com a realitat diferent ¿en el fons volem dir" contrahumanisme "? O quan diem" postdemocràcia "en el fons volem dir" contrademocràcia ? O quan diem "postveritat" en el fons volem dir" contraveritat ", és a dir,"falsedat"? Semblaria que la resposta és no. Si hagués de ser realment un" *contra*-", ja no conservaríem el referent principal –humanisme, democràcia, veritat- i inventaríem un nou concepte substancial valuós per si mateix. Però no: el que es fa amb aquest joc de prefixos és un intent, com es diria musicalment, de"variacions sobre el mateix tema, que és l'important; per tant, en

el fons s' està reclamant la persistència, la continuació, el manteniment d' aquells referents principals. En el nostre cas, l' humanisme i, de forma inherent o necessària, l' educació humanística.

Humanisme: una noció polisèmica, un fet polièdric

Cal reconèixer, però, que la noció d'humanisme no és precisa o exacta ni molt menys única; és, com totes les grans nocions, polisèmica, probablement perquè respon a un fenomen històric de moltes cares, un fet polièdric. Però el referent principal podria ser compartit pels més diversos corrents culturals que se' n reclamen: aquest referent central seria la consideració de tota persona humana com a titular d' un dret bàsic a una plenitud i a una radical autonomia que no poden subordinar-se ni a religions, ni a tecnologies, ni a moviments de masses, ni a manipulacions mediàtiques, és a dir, a cap de les instàncies que, per una o altra via, posen en risc aquella plenitud o aquella autonomia; la qual cosa, d'altra banda, s'articula perfectament amb els més exigents ideals educatius.

Les institucions que administren les religions –que són diferents de la religió mateixa- tendeixen al dogmatisme, que limita l'autonomia de la raó; la tecnologia, amb la seva atractiva eficàcia instrumental, absorbeix sovint de forma babaua l'atenció i l'interès de moltes persones i tendeix a la difuminació o fins i tot l'eliminació d'objectius finalistes de plenitud de la pròpia existència, reduïda a una suma de petites addiccions de gran poder ' distractiu ' –en el doble sentit, que *distreuen* i que ens *aparten* del que importa- la majoria d'elles per via de pantalla (d'ordinador, televisor, tauleta, mòbil, etc.). Deia Einstein ja fa molts anys que vivim una curiosa època, la dels instruments més perfectes de la història al servei dels objectius més confusos (què diria avui?); la massificació, avui revestida de modernitat amb el nom de "globalització", d'una banda accentua l'individualisme competitiu –'tots contra tots'- i d'altra banda dissol les diferències individuals i culturals en un magma uniformitzador –com a petit exemple, la invasió de molts països per part del ' *Halloween made in USA*'-; i les manipulacions mediàtiques, fetes amb instruments cada vegada més poderosos i cada vegada més concentrats en unes poques mans, ens estan instal·lant en allò tan lamentable, ja esmentat, de la *postveritat,* que pretén justificar el predomini de les emocions manipulades grollerament per ells com a "criteri de realitat" per sobre dels fets i de la deliberació crítica sobre ells: i amb això destrossen alhora la plenitud i l'autonomia de les persones, que no són possibles ni pensables al marge d'una mínima investigació i confiança en la veritat o, com a mínim, en la veracitat que encara volguessin

mantenir molts bons professionals de no pocs mitjans informatius. Des del punt de vista educatiu, destruir o minvar l'autonomia personal és intolerable perquè l'autonomia personal és objectiu central de la pedagogia de tots els temps; si més no, de la pedagogia humanista o, simplement, d'aquella que pretengui sostenir una orientació alliberadora i progressista; també, vist d' una altra manera, d'aquella que es resisteix a reduir l' educació a simple ensenyament o mera instrucció.

Humanisme: paraules al servei de la justícia

Els humanismes són un complex fenomen alhora educatiu –el seu origen grec està associat a la ' *paideia*' o educació de la Grècia clàssica- i social, en el qual s'integren diverses dimensions, per exemple les intel·lectuals –coneixement, cultura, llenguatge-, les emocionals –liberalitat, sensibilitat artística, filantropia- i les sociopolítiques –urbanitat, civisme, solidaritat, compromís polític-. L'humanisme, per tant, busca la millor realització del que és humà en tota la seva complexitat. I ho busca sabent que viu simultàniament en el terreny dels símbols –la creació filosòfica, literària i artística, bàsicament- i en el terreny de la vida mateixa; no menysprea els fets, però sap que el concepte de realitat té un component fonamental d'interpretació simbòlica que només es pot adquirir per la cultura completa de l'humà. Els fets tenen importància per a les persones en la mesura que són interpretables per elles: no hi ha mai fets sols, sinó sempre fets captats per humans i, per tant, interpretats per la ment humana, per la qual cosa el món simbòlic, el món del llenguatge essencialment, assoleix una dimensió central, com sempre havia defensat la cultura clàssica, en la vida humana individual i social.

El que no ens podíem imaginar és que en els nostres dies ressuscitaria amb tanta força una de les versions més discutibles –però, per bé i per mal, integrant- de l'humanisme clàssic, la sofística, primer en la forma, ja esmentada, de l'anomenada *postveritat,* que és una forma pretesament subtil –però matussera si es pensa bé- de parlar de falsedat interessada; un dels fruits mòrbids d'aquesta instal·lació del món mediàtic i polític en la *postveritat* és el concepte desvergonyit de "fets alternatius": resulta que amb ocasió d'una de les mentides –reconegudes pel seu propi cercle com a tals- del president americà Trump, una assessora seva va elaborar aquest concepte, veritablement màgic –en el sentit més trampós del terme-, que designaria una falsedat reconeguda com a tal que, en comptes de ser assumida i disculpada –perquè és moralment condemnable com a mentida-, es rebateja d'aquesta manera per 'vendre-la' en un món de missatges curts, banals i sovint irresponsables; imaginem ara que adquirim un producte en un comerç i, en el

moment d'abonar el seu cost, treiem de la butxaca un paper qualsevol per pagar i, en escoltar el retret lògic del comerciant, li diem que l'hauria d'acceptar com a bo perquè, encara que no sigui moneda oficial, és "moneda alternativa"! Això, que comercialment és inimaginable i inacceptable, vol fer-se passar com a acceptable en el món de la comunicació de masses, avui també anomenada tan impròpiament de "xarxes socials" i, el que és més greu encara, en el món de la política, mons tots dos de gran transcendència sobre la vida de la gent. Recentment s'ha superat aquest nivell de manipulació sofística amb l'aparició –i l'èxit esclatant- del cèlebre Xat GPT, capaç de produir a gran velocitat textos d'una solvència aparent molt notable. Els propis fabricants del xat han reconegut un cert grau -10, 20%?- d'inexactituds, falsedats i rareses produïdes per la seva màquina –important, perquè sigui quin sigui el percentatge, *no se sap quina part* del text és la bona i quina la falsa-; i fins i tot s'ha consolidat el terme "al·lucinacions" com a descriptiu dels productes imaginatius –falsedats- de la màquina. És una màquina literalment "al·lucinant", per bé i per mal. Interpel·lada per un que podríem anomenar 'combatent de la veritat', li va reconèixer que la seva finalitat no era *dir veritats* sinó *resultar plausible*: és a dir, se sent més productora de *simulacions agradables*(l'aparença de solvència) que de veritats contrastades (la solvència autèntica). Els sofistes de fa dos mil·lenis i mig, si se'm permet la broma, al·lucinarien!

Si es mira bé, el gran combat per l'autenticitat i la plenitud del viure humà, i per tant per la seva òptima educació, es produeix en el terreny de la interpretació dels fets; i cal reconèixer que l'invent de paraules fraudulentes com les que hem comentat – *postveritat, fets alternatius, plausibilitat*– és retòricament hàbil i fins i tot enginyós, al servei dels interessos del poder; però, com volien els grans adversaris dels sofistes, Sòcrates i Plató, no ens podem resignar a una retòrica que juga a manipular les paraules per guanyar i conservar el poder, sinó que necessitem –si no volem viure falsament, *inhumanament*– conèixer el valor i l'ús legítim de les paraules per posar el discurs al servei de la veritat i la justícia. És a dir, atès que les paraules tenen un gran poder instrumental, necessitem aclarir que l'únic camí acceptable per a l'ús de les paraules és el de posar-les al servei de la justícia i no del poder per si mateix; d'una altra manera, estaríem postulant que la finalitat última de la vida és el poder, és a dir, la força que s'imposa sense raó als altres –perquè si fos amb raó, seria simplement justícia-.

Humanisme: intel·ligència -educadora- al servei del goig de viure

Heus aquí, doncs, com es troben dos camins que moltes persones creuen que no tenen res a veure entre ells, que viuen com unes línies paral·leles que mai es trobaran: el camí de la retòrica i el camí de l'ètica. No entenguem 'retòrica' en el seu sentit negativament connotat de tècnica artificiosa i sobrecarregada d'ús de les paraules, sinó en el seu sentit més genuí d'art exigent amb la qualitat i l'elegància expressiva de les paraules; i no entenguem 'ètica' com a sinònim de moral reglamentista i rígida per controlar la conducta humana sinó com a esforç per assolir una vida personalment bona i socialment justa. Aquest és el nucli, el cor mateix de l'humanisme –clàssic, i per extensió, també nostre-: la millora permanent de l'ús precís, veraç i elegant de les paraules al servei d'una vida personalment bona i socialment justa. I atès que les circumstàncies històriques són variables, els continguts de l'humanisme també és lògic que ho siguin, però uns continguts variables o nous que tinguin la intel·ligència de conviure amb els valors que el pòsit de la història ha mostrat que són garantia d'humanitat plena. Entre els valors més sòlidament sedimentats al llarg de la història destacaríem les grans obres literàries i filosòfiques del classicisme grecoromà, la passió per la llibertat i alhora pel compromís social i un gran sentit ètic i cívic; en resum: un tarannà d'elegància d'esperit i sentit de l'autonomia intel·lectual i de la responsabilitat social. I entre els nous: la valoració de l'avenç científic des del Renaixement fins als nostres dies, amb la física relativista i quàntica, amb la biologia evolutiva, la biotecnologia i la biomedicina, amb la tecnologia de les comunicacions i amb tantes i tantes realitzacions de la ciència i la tècnica, també ara la tecnologia, de gran potencial al servei dels humans si s'aplica èticament, de la intel·ligència artificial i la robòtica; la importància del gir lingüístic en filosofia i la valoració de les grans produccions literàries, plàstiques o musicals del món actual, fins i tot quan es presenten com a rupturistes o disruptives amb la tradició, perquè l' humanisme respecta la tradició però no confon el respecte a la tradició cultural clàssica amb el tradicionalisme reaccionari o immobilista. El tarannà humanista no és excloent, sinó inclusiu, no s'oposa a l'avenç, sinó que s'interessa per ell amb sentit crític i capacitat d'admiració alhora.

Unes paraules formulades precisament per un dels grans humanistes del Renaixement ens poden acabar de connectar amb el profund esperit humà que glateix a l'interior de la cultura i, per tant, de l'educació humanística; són de Nicolau de Cusa qui, des del segle XV, ens regala uns conceptes de valor permanent per als

humans de qualsevol època: *Desiderium autem nostrum intellectuale est intellectualiter vivere, hoc est, continue plus in vitam et gaudium intrare*“; és a dir:”el nostre desig intel·lectual –o intel·ligent- és viure intel·lectualment –o intel·ligentment-; és a dir, penetrar cada dia més en el goig de viure. Aquesta connexió d’intel·ligència –paraules, discursos- i gaudi de la vida –ètica- és la clau de volta de tot humanisme de qualsevol època. També, doncs, de la nostra. I de tota educació que pretengui anar més enllà de la mera transmissió curricular de coneixements encapsulats, freds i allunyats de l’ interès vital dels educands.